ڊاڪٽر عبدالحفيظ قريشي / ڊاڪٽر شفيق احمد شاهاڻي

محمد خان مجيدي جي شاعريءَ جو تنقيدي اڀياس

An Analysis of Muhammad Khan Majeedi's Poetry

Abstract

Muhammad Khan Majeedi was a famous poet of Sindh. His poetry mainly focuses the peasant class of Sindh where he represents the sufferings and pains of the people and inspires them to get awareness. Due to this his poetry flourished from folk poetry of Sindhi. Such type of poetry portrayed village life of Sindh.

This paper is intended to analysis Muhammad Khan Majeedi's poetry specially the poetic genre 'Nazam' in Sindhi poetry where his position is exalted. He not only focused and expressed in 'Nazm' but also used a sophisticated language with many poetic devices. This was analyzed through textual analysis of the research design and used Majeedi's poetry as main subject.

The analysis of the study shows that he composed such type of poetry from every point of literary aspects engaging various impressions, style, engaging poetic devices like metaphors, similes, compound-words, idioms,folk-sayings and many more things to represent the suppressed class. His poetic craftsmanship gave him the position of a wonderful poet of 'nazm' and in other devices.

Keywords: Muhammad Khan Majeedi, Folk poetry, 'Nazm', literary devices, poetic crafts.

محمد خان مجيدي سنڌي سماج جي لاڙ واري ڀاڱي جي ڪجھ اهڙن شاعرن منجهان آهي، جن پنهنجي سماج جي ڏک ۽ سک جون ڳالهيون سنڌ جي روايتي لهجي ۾ (سگهڙن وانگر) پر نئين ڍنگ، نئين مقصد سان ڪيون، اهڙو مقصد جنهن جي پوري ٿيڻ سان سماج جي چڱڀلائي، ترقي ۽ آجپي وارو مقصد پورو ٿئي ۽ حال جي هلاڪت واري چار ۾ ڦاٿل سماج، آجپي واري واٽ تي اڳڀرو ٿئي.

انساني خيالن جي پھرئين لفظي تشڪيل نظم جي صورت ۾ آهي، نثر ان کان پوءِ واري دؤر جي تخليق آهي. معنی شعر شاعري کان نثر تائين وارو اهو ساهتي سفر هزارين ورهين جي ڇاتل ۽ اڻ ڇاتل تاريخ جي اتهاس ۾ لڪيل آهي.

محمد خان مجيديءَ جي گهٽي شاعري نظم صنف جي شڪل ۾ آهي. نظم سنڌ جي هڪ اهڙي صنف آهي، جنهن تي لوڪ ادب کان وٺي موجوده جديد ادب تائين ڀرپور طبع آزمائي ڪئي وئي آهي. سنڌ جي لوڪ ادب جي جنگنامن، سينگار ۽ ٻين صنفن کان وٺي جديد نظم نگاريءَ ۾ سنڌ جي شاعرن پاڻ موکيو آهي. ڪئلداس ”فاني“، هري دلگير، شيخ اياز، بردو سنڌي، شيخ عبدالحليم جوش، سرڪش سنڌي، ابراهيم منشي، حيدر بخش جتوئي، تنوير عباسي، نياز همايوني، سليم ڳاڙهوي، سرويچ سجاولي، عبدالڪريم گدائي، امداد حسيني، خاڪي جويو ۽ حليم باغيءَ جا نظم هڪ اهڙو ثبوت آهن، جنهن جي آڌار تي اهو چئي سگهجي ٿو ته سنڌي نظم جي روايت سگهاري ٿي آهي. هنن نظمن ۾ جت ڪٿ سنڌ جو ئي منظرنامو ملندو، ان ريت جديد نظم سنڌ جي روايتي شاعريءَ جي درياءَ ۾ زندگيءَ جو وڏو تحرڪ پيدا ڪيو آهي. شمشير الحيدري جو چوڻ آهي ته

”جديد شاعري ڪلاسيڪي دؤر جو نئون تعبير آهي ۽ سنڌي مزاج سان موافق آهي.“[1]

شمشير الحيدري جي ڪتاب ”سنڌيءَ ۾ آزاد نظم جي اوسر“ ۾ هو لکي ٿو ته؛

”سنڌي شاعريءَ ۾ شروع کان وٺي ’نظم‘ جو (فطري) لاڙو رهيو آهي، ۽ ’تسلسل‘ ان جو فني مزاج آهي.“[2]

شاعري، اندر جو اُڌمو آهي، جيڪو اوچتو ئي لفظن جو روپ ڌاري نروار ٿئي ٿو. جيئن تتل ٿر جي وارياسي ڌرتيءَ تي ڪرياس کان ڪارا ڪڪر اوچتو پڙڪو ڪائي اُڀري ايندا ۽ وسندا آهن، ۽ سڄي مانداڻ کي سَرهو ۽ سُرهو ڪري ڇڏيندا آهن. وسڪاري کان پوءِ ان ڌرتيءَ مان انيڪ نمونن جي اوپڙ (Flora) جا نت نوان روپ پڌرا ٿيندا آهن.

اهڙي ئي شاعراڻي ذات لاءِ حليم باغي چيو آهي ته:

هي کهڙي ذات ڏياتي ڙي،
ڇڻ ڪارونجهر پيو ڦاٽي ڙي.[3]

نظم سنڌي ٻوليءَ ۾ ڪا نئين صنف ڪانهي، سنڌي لوڪ ادب جي ڏگهن بيتن جو تسلسل، سينگار، جنگ ناما، مولود ۽ مداحون انهيءَ نظماڻي صنف جو ئي قسم آهن.

مولوي احمد ملاح ۽ ابراهيم منشيءَ جا ڪيترائي مسلسل غزل اصل ۾ نظم ئي آهن.

شمس الدين عرساڻي، محمد خان مجيديءَ کي ”ضمير جو شاعر“ قرار ڏيندي، هن جي ٻئي شعري مجموعي ”مٽي منهنجي مٽي آهي“ جي مهاڳ ۾ لکي ٿو ته:

> ”مجيدي جڻ ته ٻوليءَ جو بازيگر آهي. نظم لکڻ وقت هن جي پٽاري ۾ بجڪي مان ٻول نچندا ٽپندا نڪرن ٿا. عام انداز جا فقرا ۽ سخنيون (Phrases) ٿاهيندا، جز ڪلام بنجي وڃن ٿا. هو پنهنجي فن ۾ ادبي دستگيري يا سخنوريءَ بدران عام وهنوارڪ ٻوليءَ تي ٽيڪ ڪري ٿو. اهڙا ٻول جيڪي هڪدم زبان مان ادا ٿين، تن کي اُڇڇل ٻولي يا اُجهڪو ٻول چوندا آهن ۽ اهو ئي گڻ سندس ڪلام کي سيبتو ۽ بامعنيٰ بنائي ٿو. توهان انهن ٻولن کي (Free Talk) به چئي سگهو ٿا. هم ڪلامي يا تخاطب جو اهڙو انداز جڏهن ٻولي يا ادب ۾ اختيار ڪيو ويندو آهي، تڏهن انگريزيءَ ۾ Doing Things off hands جهڙن لفظن ۾ به عموماً ان جي تشريح ڪئي ويندي آهي، يعني ٺاهي ٺوڪي گفتگو ڪرڻ، ڳالهائڻ يا تهذيب يا ڪلچر جو رنگ چاڙهڻ بدران بلڪل عام وهنوارڪ نموني سان چٽڪو بنائي ڳالهه ڪرڻ يا هم ڪلام ٿيڻ آهي. انگريزيءَ ۾ ان ڏوپار ڳالهائڪ ٻولي کي Slangs چوندا آهن ۽ سنڌيءَ ۾ ان کي سُبڪي ٻولي يا وري آسانيءَ خاطر صرف سُبڪيون چئي سگهون ٿا.“[4]

جهڙوڪ:

ليڊر جنهن کي نڪ نه آهي،
تنهن جي منهن تي نڪڙو چئجي.[5]

”نڪ نه هجڻ“ بلاشڪ سنڌي ٻوليءَ جو سادو ۽ نبار اصطلاح آهي، مگر نڪ کي نڪڙو چوڻ ان شاعر خوش ذوقيءَ واري اظهار ۾ سهڻي سٽار (طنز) ڪئي آهي،

جنھن سان ليبر جي شاطرانہ شخصيت ۽ ورڪر جي ايماندارانہ شخصيت ھڪ ئي سُبڪي ۾ ظاھر ٿي وئي آھي. شاعر جو چوڻ آھي تہ پبلڪ ۾ ليبر جي اھميت يا لڄ جو جيڪو ڀرم آھي، سو صرف ورڪر جي محنت سببان آھي. اھو مطلب تمام خوبصورت انداز ۾ ادا ٿي سگھيو آھي. مجيدي جي ھڪ نظم ”ٻاٻيھن سان ٻول ڪريون ڪي“ جي ھر بند ۾ اھڙي ڳالھہ مھارڪ انداز ۾ چيل آھي.

پنھنجائپ ۾ پنھنجا ويجھا،
ڊاتي ڊول پٽول ڪريون ڪي.

❊

قوم مٿان سر گھورڻ وارا،
پيدا اول، اڏول ڪريون ڪي.

❊

فھم فراست محنت سان ئي،
سانگا سانگي ستول ڪريون ڪي.(6)

محمد خان مجيدي پنھنجي شاعريءَ واري فن ۾ پنھنجي طرز جو يڪتا استاد آھي. ھن جي ڪلام جو تاثير توڙي فني انداز ۾ آمريڪا جي شاعر، والٽ وٽمين، جي شاعري سان گھڻي مشابھت رکي ٿو. اھو حسن اتفاق چئبو جو مجيدي ۽ وٽمين جي فن توڙي زندگي ۾ ڪيترين ھڪجھڙايون ملن ٿيون. سندن مشاھدي ۽ تجربي ۾ اھم آھنگي ڏسڻ ۾ اچي ٿي. پنھنجي عملي زندگي جو آغاز ٻنھي شاعرن ھڪ استاد جي حيثيت ۾ ڪيو. ھو اُميدون پوکڻ ۽ ورھائڻ وارن شاعرن مان ھو. ھن جي شاعريءَ ۾ مزاحمت ملي سگھي ٿي، پر نراسائي ڳولڻ سان بہ نہ ملندي.

باقي نہ ھتي باقي نہ رھيو، ارغون نہ ڪو ترخان رھيو،
ھت سنڌ رھي، مھراڻ رھيو ۽ سنڌي مرد مھان رھيو.(7)

❊

قومن تي ڪن وقتن تي، ڪي مشڪل ڏينھن بہ ايندا آھن،
مشڪل ٽارڻ ڪارڻ ميدانن ۾ شينھن بہ ايندا آھن. (8)

ٻوليءَ جي ھڪ تخليقڪار طور ھُن جي سچي شاعريءَ ۾ محبت، عظمت ۽ خدمت سڀ ڪجھہ آھي.

(الف) محمد خان مجيديءَ جي شاعريءَ جو اڀياس:

محمد خان اسلوب نج عوامي آهي، هن جي شعرن منجهان مينهن وٺي ڪان پوءِ ڌرتيءَ مان ايندڙ هڳاءُ ايندو آهي، هن جو شعر پڙهندي هر عام ماڻهوءَ کي ائين ڀاسندو آهي تہ هو بہ اهڙا شعر چئي سگهي ٿو، پر جڏهن ڪوشش ڪبي تہ پروڙ پئيندي تہ اهڙي شعر جي تخليق ايڏو آسان ڪم ناهي. اهڙي شعر جي تخليق لاءِ ڌرتي ۽ ڌرتي واسين سان اڻ ميو پيار ۽ سُپنن رکڻ پهريون شرط آهي. ٻي ضروري ڳالهہ پنهنجي قومي تاريخ جو مطالعو، ٻولي ۽ لغت جي ڪامل ڄاڻ رکڻ بہ ضروري آهي. ٽين اهم ڳالهہ شعر چوڻ جو هنر آهي. حليم باغي هڪ ڪچهري ۾ چيو تہ: ”شعر جي تخليق لاءِ پانُ (خيال)، لانُ (سُپنن) ۽ ڏانءُ (هنر) ضروري عنصر آهن.

محمد خان مجيديءَ جي سچي شاعريءَ ۾ خيال، مقصد ۽ هنر ٽئي هڪ ٻئي سان ڳتيل ۽ پوئيتل آهن.

عوامي ٻولي:

محمد خان مجيديءَ جي شعر جي ٻولي عوامي آهي. هو عام محاورو استعمال ڪري ٿو، ڇو تہ سندس مخاطب سنڌ جو عوام آهي، هن جي شاعري جو مرڪز پورهيت طبقو ۽ وطن دوست ماڻهو آهن، هو سادن لفظن ۾ مشڪل ڪان مشڪل ڳالهہ ڪري وجي ٿو.

جهڙوڪ:

ڏانگي توتان ڏنگ نہ چئيو، ويترُ ڇهتايا تو نانگ،
نانگ تہ هڪڙو ڏنگ هنيو ٿو، پر ڏانگي تنهنجا ڏهہ ڏهہ ڏنگ. (9)

مسيحا جي علاج ڪرڻ بدران وڏيڪ زخم ڏيڻ وارو اهو مثال ان ڪان وڌيڪ سولو ۽ سهنجو نٿو ٿي سگهي.

1. ماجر جي خوشبوءِ: هن جي شعر ۾ سچو ماجر جو ملڪ جهلڪا پيو ڏيندو. هڪ نظم ”ڪچڻ پچڻ منهنجو بند“ ۾ مجيدي صاحب چوي ٿو تہ:

پاٻوڙا پوشاڪون تن جون،
گوڏ ۾ جن جي آهن گند.(10)

هن جي شعر ۾ ڪينجهر جون لهريون آهن.

جهڙوڪ:

سمي سلطان کي نوري، بنايو ڄام ڪينجهر جو،
وڏايو ڄام ۽ نوري، نزاڪت نام ڪينجهر جو.[11]

2. شعري موسيقي: محمد خان مجيديءَ جي شاعريءَ ۾ غنايت جو عنصر اُتم صورت ۾ موجود آهي، موسيقي جو اهو رنگ اُڏارو ڪونهي، پر لوڪ راڳ جو رنگ هن تي حاوي آهي، بلڪل ائين، جيئن اسان جون مائرون پنهنجي ٻارن کي لولي ڏينديون آهن. جيئن جيجي زرينہ جا ڳايل لوڪ گيت هجن:
جهڙوڪ:

منهنجي ٻارڙي کي لوڏو ڏيو،
آءُ پاٽيءَ تي ٿي وجان!
هن کوهر جو ڪارو پاٽي،
مٿي تي ٿي وجان. (لوڪ گيت)

*

ساڳي ريت ساڳئي ڪمال سان مجيدي چوي ٿو تہ:
ڪنهن جو ڪان نہ ڪيرائيندو،
هاڻ قطارن مان ڪا ڪونج،
ڪونجون ڪوٺن منجھ ڪڙائي،
قيد نہ ڪندو ڪوئي سنڌ.[12]

محمد خان مجيديءَ جي شاعريءَ ۾ لوڪ موسيقي جو رنگ غالب نظر اچي ٿو.
جهڙوڪ:

مٺي منهنجي مٺي آهي،
جنهن ۾ سنڌو چٽي آهي.

*

مٺي مٺيان مورئون ڪين،
هن جي اُلفت پيائيان دين.[13]

هو ساڳئي لئي ۽ جهونگار سان چوي ٿو تہ:
اڄ دودن، جوڌن، ارڏن جي،
ڪنهن تاب تنون جي ڳالھ نہ آ.

*

هي ڳالهه جمهور جي ڏاڙن جي،
ڪنهن فر فرعون جي ڳالهه نہ آ. (14)

مجيديءَ جي شاعريءَ جي موسيقي سنڌ جي لوڪ موسيقيءَ جي رنگ ۾ رنڱيل آهي، ”اهائي بنيادي موسيقي آهي، جنهن جي آڌار تي موسيقي جا سمورا رنگ جُڙيا آهن. ’ازرا پائونڊ‘ لکيو آهي تہ: شعر جو هڪڙو نمونو اهڙو آهي، جيڪو اُن ٻوليءَ جي، نہ ڄاڻوئن جي ڪنن تي بہ پوي تہ هُو ان ۾ لفظن جي موسيقيت/ غنايت ڪي محسوس ڪري سگهندا.“ ساڳيءَ ريت محمد خان مجيديءَ جي شاعريءَ ۾ لفظن جي رواني ۽ غنايت ڪي صاف محسوس ڪري سگهجي ٿو.

جهڙوڪ: ”مينهن وريو“ مان ڪجهہ سٽون هن ريت آهن:

دنگ دڙا، گهاٽ گهڙا، ٽاڪ ٽڙا تار ترن،
ٽاڪ رسيو ڇاڻ ٽريو، مينهن وريو ڪار ڪري.

يار اڇو هر ڪٽي، ريج ڪيا مينهن ڪٽي،
ٻج ڇٽيو ڏن ڏريو، مينهن وريو ڪار ڪري. (15)

مرڪب لفظن جو واهپو:

محمد خان مجيديءَ پنهنجي شاعريءَ ۾ ڪيترائي لفظ مرڪب ڪري ڪتب آندا آهن. مرڪب لفظن جي واهپي بابت سڳن آهوجا، نارائڻ شيام جي شعري مجموعي روشن ڇانورو جي مهاڳ ۾ لکيو آهي تہ:

”سنسڪرت، هندي توڙي انگريزي ٻوليءَ جي شاعرن وٽ ٻن يا ٻن کان وڌيڪ لفظن کي پاڻ ۾ گڏي نوان مرڪب لفظ ٺاهڻ جو رواج عام آهي. انهيءَ رواج انهن ٻولين کي وڌيڪ مائيدار بنائڻ ۾ هٿي ڏني، جن خيالن ۽ جذبن جي اظهار لاءِ ٻوليءَ کي وڌيڪ رنگين ۽ وسيع بڻايو آهي.“(16)

محمد خان مجيديءَ جي شاعريءَ جو اڀياس ڪنداسون تہ هن وٽ بہ ساڳي روايت نظر ايندي.

جهڙوڪ: نظم ”هونداسون گڏ“ ۾ چيو اٿس:

ٿيندا ڪم آسان جڏهن هت،
مارو خوش خندان جڏهن هت.

يا جيئن نظم، ”ڏي جواب!“ ۾ چيو آهي ته:

پل پيلي قوم جا تو،
هاءِ ڪيا پيلاڙ پينگ.

جهڙوڪ: نظم ”هي تان ٽاٽو بولا خان“ ۾ چيو آهي ته:

ڪجي پاٽي هڪڙي هنڌ، ڪو جوڙي شاهي بند،
پڪڙن پو ڪون ڪٽڪ ڪمند، بنجن موڙيون رستا رند. (17)

يا هي نظم، ”سارين جو رونبو“ ۾ هن چيو آهي ته:

اوڙي پاڙي ساڻ وهن ٿا، گڏجي آبت وارن سان هو،
آبت وارن جي ڪن آجيان، دهلن ۾ يڪتارن سان هو.

❊

ٿورا مور نه ٿورا چئجن، ٿورن لک هزارن سان هو،
گلڙا گلڙا چاڻ سجايا، رهندا گل گلنارن سان هو.

❊

سمجهي سرچي سرڪا ٿيندا، ڪامورن ڪمدارن سان هو،
پاٽيهي سي پورا پوندا، زوراور زردارن سان هو.(18)

جهڙوڪ: پاڻ نظم ”چوندبيو سو اڳواڻ“ ۾ چيو اٿس ته:

هي جو ڪامل ڪشتي بان،
چوندي چوندبيون سو اڳواڻ.

جهڙوڪ: نظم ”پنهل جا پيرا“ ۾ سهنجي ۽ اهنجي صورتحال جي پيٽ ڪندي چوي ٿو:

اهي سکن جون بهار بستيون،
ڏکن جا ديرا اجا به اڳتي.

❊

اهي نه اُڏامي لڳن ٿيون ڪڪريون،
چڙاڪ چيرا اجا به اڳتي.

❊

اهي پلايون ڪندا اچن ٿا،
پلا پليرا اچا ٻه اڳتي.[19]

مٿين مثالن مان ”خوش خندان“، ”پيلاڙ پينگ“، ”رستا رند“، ”يڪتارن“، ”گل گلزارن“، ”ڪامل ڪشتيبان“، ”بهار بستيون“، ”چڙاڪ چيرا“ ۽ ”پلا پليرا“ مرڪب لفظ آهن، جن ڪي تمام خوبصورتيءَ سان محمد خان مجيديءَ پنهنجي شعرن ۾ سمويو آهي.

ڪوجهن لفظن ۾ حُسن جي اوت ڏيڻ:

شاعريءَ جي تقاضا آهي ته ان ۾ نفيس، سهڻا ۽ سلوڻا لفظ ڪتب آندا وڃن، پر سنڌ جي ڪلاسيڪي شعر ۾ اُگرا لفظ ٻه استعمال ٿيا آهن، پر اهي انهيءَ ڪمال حُسن سان شعرن ۾ جڙيا ويا آهن، جو شعرن ۾ چُنريءَ جا لاک رتا رنگ اچي ويا. اِهو ڪمال شاهه لطيف جي ذهني پورهئي جو آهي، جو هن ڪوجهن لفظن کي ٻه حُسن عطا ڪيو آهي.

ڪاريون، ڪوجهيون، ڪُوڙيون، مور نه موچاريون.

*

اڳي اُٺ رڙن، مون پيري ماٺ ٿي.

*

ڪاڄ جن جا ڪڳيون، مال جن جا مڏ،

سمي سي ئي سيڻ ڪيا، هيٺا جن جا هڏ،
جام پرتئي لڏ، ساٿين جي سيد چئي.[20]

لطيف سائين کان پوءِ شيخ اياز، نارائڻ شيام ۽ ٻين ٻه اهڙا غير شاعراڻا لفظ پنهنجي شاعريءَ ۾ ڪتب آندا آهن ۽ انهيءَ سُندرتا سان گڏ، جو اهي لفظ جَرڪي اُٿيا آهن. ساڳيءَ ريت محمد خان مجيديءَ ٻه پنهنجي شاعريءَ ۾ اهڙن لفظن جو ساڳيءَ ريت واهپو ڪيو آهي.

جهڙوڪ:

ناني نوري تنهنجا گندرا،
گوندر ۾ ٿا ڪن گذران،

پاپوڙا پوشاڪون جن جوب،
گوڏ ۾ تن جي آهن گند.[21]

پنهنجي نظم ”جيئي جيئي شاهه پٽائي“ ۾ وري هيئن به چوي ٿو ته:

هيءَ جا ڇاڇر ڇيچ، ڏسين ٿو،
رنڊيا تنهن ۾ ريچ ڏسين ٿو.[22]

پنهنجي نظم ”ساڍي ست ورهي ٿي پوري“ ۾ وري هيئن به چوي ٿو ته:

گندي ساڳي، گوڏ به ساڳي،
لاڪيٽن جي لوڏ به ساڳي،
گپ به ساڳي ترڪڻ ساڳي،
ڦاهي ساڳي سرڪڻ ساڳي.
گهٽ به ساڳيا گهيڙ به ساڳيا،
مارڻ وارا ميڙ به ساڳيا،
ساڳيو لنبوسي لنگوري،
ساڍي ست ورهي ٿي پوري.[23]

هنن شعرن ۾ گند، پاپوڙا، ڇاڇر، ڇيچ، ريچ، گوڏ، گپ، ترڪڻ، ڦاهي، سرڪڻ، لنبوسي ۽ لنگوري غير شاعراڻا لفظن آهن، پر اهي لفظ شعر کي سگهارو بڻائين ٿا ۽ هڪ تُز مفهوم ۽ پيغام ڏين ٿا.

سگهڙن وارو فن:

محمد خان مجيديءَ جي شاعريءَ ۾ سنڌي لوڪ ادب جو حسن ڪٿ ڪٿ وڏيڪ جهلڪا ڏي ٿو، ان ڪري چئي سگهجي ٿو ته هن تي لوڪ ادب جو اثر ڪجهه وڏيڪ نظر اچي ٿو، هن جو هي نظم، لوڪ ادب جي ”عاقلاڻي قولن“ جهڙو آهي، نظم هن ريت آهي:

پورهيت جي ٻانهن ۾،
ايرن جي دانهن ۾،
سارو سنسار آهي.

*

سخي جي ماني ۾
يار جي يارانيءَ ۾
خُدا جو پيار آهي.[24]

سنڌي اصطلاح، ترڪيبون ۽ تشبيهون:

محمد خان مجيدي جي شاعريءَ ۾ سنڌي پهاڪا، اصطلاح، ترڪيبون ۽ تشبيهون اوج تي نظر اچن ٿيون. هن سنڌي نظم کي ٺيٺ عوامي سنڌي لهجو ڏنو آهي. هاريءَ جي پُٽ ۽ اُستاد هئڻ واري حيثيت ۾ هن جو ڳوٺاڻو مشاهدو، هن جي شاعريءَ جو وڏو ڳڻ آهي. مٽان وري وطن دوستيءَ واري فڪر هن جي نظمن کي امر ڪري ڇڏيو آهي، اهو ممڪن آهي ته اڳتي هلي سندس شعري سٽون، پهاڪا، محاورا بڻجي سنڌي ٻوليءَ ۾ عام رواج ۾ اچن ۽ وڏيڪ سونهن پيدا ڪرڻ جو سبب بڻجن.

جهڙوڪ:

* گهٽا گڏجن ڇپر ڪڇي، ڏنڀو ڪڇي پاڙي پڇي.
* اڄ به هاري هاري آهي، اڄ به ٻني ٻئي جي ڪاهي.
* ووٽ نه ملنداءِ وڃ تون موٽي!
* ڦڪيون ۽ ڦيٽا، عذاب ڀيٽا، اڃا به ڦٽ کي ڇُٽڻ جا ناهن.

تشبيهه ۽ استعارا:

محمد خان مجيدي تشبيهه ۽ استعارو ڏيڻ ۾ وڏي مهارت رکي ٿو:

سنڌ نه آهي مال غنيمت، پيندب نه ڪنهن کي ڏينداسين،
سڏ وراڪو سو ته پري پر سينڊ نه ڪنهن کي ڏينداسين.[25]

❋

محمد خان مجيدي پنهنجي هڪ نظم ”لکن جا هيرا“ ۾ شاهه لطيف کي ڀيٽا ڏيندي هيئن چوي ٿو:

لطيف تنهنجا لکن جا هيرا، اسان جي ليکڻ لُٽڻ جا ناهن،
ڏنا خزانا اسان کي تو جي، کٽون ڪپايون کٽڻ جا ناهن.[26]

❋

زندهه قومون گاج سان گڏجي گجگوڙن سان وهنديون آهن،
زندهه قومون لهريون بنجي لهنديون، لڙنديون چڙهنديون آهن.[27]

تشبيهہ:

ٻالڪ ڇڻ ڪو نازڪ ٻوٽو، پوڙهو ڇڻ ڪو سڪٽو سوٽو،
مست جواني آهي يارو! ڇڻ ڪو تيز هوا جو جهوٽو.[28]

محمد خان مجيدي جي شاعريءَ ۾ استعارا بہ حسين آهن تہ تشبيهہ بہ خوبصورت آهي، ٻار کي نازڪ ٻوٽي ۽ جواني کي هوا جي تيز جهوٽي سان تشبيهہ ڏيڻ هڪ سھڻو مثال آهي.

هن جي وڏيڪ تشبيهن جا ڪجهہ مثال هيٺ شعرن ۾ ڏسي سگهجن ٿا:

سيوهڻ سان جيئن سونهي لڪي،
ٽڪي چونڪي، پنجي ڇڪي،
يارو پنهنجي ياري پڪي.[29]

سماج کي نقصان ڏيندڙ فرد:

محمد خان مجيدي پنهنجي سماج کي هڪ رهبر جي صورت ۾ فائدو ڏيڻ جي روپ ۾ نقصان ڏيندڙ کي 'ڏانگي' واري تشبيهہ ڏي ٿو.

ڏانگي تو تہ ڏنگ نہ ڇنيو، ويتر ڇُهتايا تو نانگ،
نانگ تہ هڪڙو ڏنگ هڻي ٿو، پر ڏانگي تنهنجا ڏهہ ڏهہ ڏنگ.

سھڻي سنڌ:

هو وطن کي سھڻي، من موهڻي تشبيهہ ۽ استعاري ۾ رنگين ۽ اڇي اُجري روپ ۾ ڏسي ٿو.

سائي سھڻي ۽ من مُهڻي، نيلي پيلي صاف سفيد،
رنگ رنگيلي، ڳاڙهي ڳوڙهي، ڳوري ڳوري منهنجي سنڌ.

*

اوت وجهي هي موت وجهن ٿا،
ڦڙڪي دشمن ۾ ڦڙ ڦوت.

*

ٽانيڪي ٽر ڇائي ٽيندي،
ڏنجهہ عمر کي ڏاڍا ڏيندي،

هوڪا ڏيندي هاڪاريندي،
ڦرڙا ڦوڳن تي چاريندي.[30]

❊

ڪلندي ڪُڏندي ڪيڪاريندي،
روشن بتي ايندي،
ڏيندي وڻ وڻ ڪي واڌائي،
جيئي جيئي شاهه پٽائي.

❊

پاڻمرادو حق نہ ملندو، حق
وٺڻ لئہ مڙسي گهرجي،
حق نہ غاصبن موٽائي، ان حال
۾ ان ڪان زوري ڦرجي.

❊

قومن آڏو شاهه جهڪن ٿا،
قومون تن جا ڪنڌ مٿي،
شاهه سفر ۾ ٿڪجي ويهن،
قومون تن جا پنڌ مٿي.[31]

❊

ڪير ڪٿي يا هارائي پر،
ڪين محبت ڪائي مات.

”پينگا پاڙا پيلي“ اچڻ واري تشبيهه رات جي رولاڪ مڙسن لاءِ ڏاڍو سهڻو مثال آهي.

نينگر ويني نيڻ ٽمائي، ڪانڌ اچي ٿو کهڙي ويلي،
آڌي ٽاري اسري آئيو، پينگا پاڙا سارا پيلي.[32]

”ڏانگي“ جي تشبيهه لطيف جي ڪويچ جهڙي آهي، جڏهن تہ مارئي جمهوريت ۽ آزادي جو اهڃاڻ آهي.

همت:

محمد خان مجيديءَ جي شاعريءَ ۾ اُميد جا سوين سورج نظر ايندا، هو همت ڏيندڙن مان هو. ان ڪري هن جي شاعريءَ ۾ نراسائيءَ ڪونهي، ڪٿي ڪٿي سماج تي تنقيد ضروري آهي.

ڳوٺاڻي منظرنگاري:

محمد خان مجيدي هڪ يگاني انداز جو شاعر هو. هن وٽ لفظ اڪٿ آهن، جن ۾ تجنيس ۽ ترنم سان گڏ منظر به آهن. هن جي نظمن جا ڪي ڪي بند ته منظر نگاريءَ جا شاهڪار آهن، چڻ ڪنهن چترڪار ڪينواس تي انيڪ رنگ پکيڙي ڇڏيا هجن ۽ اهي سمورا رنگ سنڌ جي سونهن جا اندلٽ وانگر ٿا لڳن.

جهڙوڪ:

جهومر ۽ جهونگار جمالي ساڻ، اڇي پيو پنهنجو راڄ،
هٽن هارين، مزدورن جي ڦڙڪن جهنبا ڦڙڪيدار،
جيئي سهڻي، جيئن مينهون، جيئي مينهن جو ميهار.

❊

راڄ سڄو ويو رونبي تي، گهر خالي خالي ٻارن سان هو،
باقي پويان پوڙهيون پهتيون، ماني لسي پارن سان هو.(33)

❊

سلا پلا ساوا ساوا، ٻارا سپ پيجارن سان هو،
هٽ جا باغ لڳائن هاري، آڳوٺي جي آرن سان هو.

❊

اوڙي پاڙي ساڻ وهن ٿا، گڏجي آبت وارن سان هو،
آبت وارن جي ڪن آجيان، دهلن ۽ يڪتارن سان هو.(34)

”هنن شعرن ۾ ائين لڳي ٿو چڻ ڪا ڪيپ ڪٿي ڪري پنهنجو راڄ، جمالو ڳائيندو، نچندو پيو اڇي ۽ هنن جي هٽن ۾ جهندو ڦڙڪي رهيو آهي.“

”سارين جي رونبي جو ٻهراڙيءَ جو منظر جنهن ۾ سڄو گهر، عورتون ۽ مرد رونبو ڪرڻ لاءِ کيتن ۾ وڃن ٿا، پويان گهر خالي پيا آهن، پوڙهيون پويان لسي ماني ڪٽي پهچن ٿيون. آبت جي سڏ ۽ آجيان جا منظر ۽ پوک جا منظر آهن.“

وسڪاري ڪان پوءِ وارو ڳوٺاڻو منظر:

چنن ۾ ڇيليون چرن اڪيليون،
سہر سهيليون، اُٺن سويليون،
ڪري صفائي، ڌُئن ٿيون ڪپڙا،
رڌين ڪوتا، چپن تي چپڙا،
هليون هلايون، مليون مٿايون،
وٽي جون وايون سدا سٽايون.[35]

طوفان ڪان پوءِ وارو منظر:

سن 1995ع جي سامونڊي طوفان تي لکيو اٿس، جنهن ۾ سوين مهاڻا سمنڊ ڳڙڪائي ويو ۽ سوين ڳوٺ برباد ٿي ويا.

ڏسي ڪو تہ جاتي جي چاتي ڪي ڪولي،
ڪو ڳوٺن ۽ پوٺن ۾ لاشن ڪي ڳولي.

❋

سُتي لوڪ ڳوٺن تي پاڻي چڙهي ويو،
سچو ڪارو آفت ۾ اڙجي اڙي ويو.

❋

هو رحمان ڏانڌل، جي بستي ڏسي ڪو،
ڪٿي موت ڪيڏي نہ مستي ڏسي ڪو.[36]

سمورا عظيم شاعر پنهنجي تاريخي روايتن جا امين هئڻ سان گڏوگڏ ڪن نين روايتن جو بنياد وجهندڙ پڻ هوندا آهن. هو ڪجھ نوان لاڙا، ڪجھ نوان تجربا ضرور متعارف ڪندا آهن، هنن جا موضوع اڇوتا هئڻ سان گڏ ماضيءَ سان تسلسل رکندڙ ضرور هوندا آهن. هوئن بہ عظيم شاعريءَ وسڪاري ڪان پوءِ پنهنجي ڌرتيءَ مان اوپڙ ڪائي اُپرندي آهي، جنهن شاعريءَ جون پاڙون ڌرتيءَ ۾ نہ هجن، ان ڪي ڀرپور عوامي موت نہ ملندي آهي. سنڌ جي سچي ادب [لوڪ ۽ جديد ادب] جون پاڙون سنڌ جي گهڻ رنگي سماج مان ريج وٺن ٿيون.

سچي قومي ادب جون پاڙون پنهنجي تاريخي ۽ ثقافتي اتهاس منجھ کُتل آهن ۽ ان کي مناسب آبياري بہ ملندي رهي آهي. تاريخ ٻڌائي ٿي، تہ جيڪو سماج وڏو شاعر ڄڻيندو آهي، ان قومي سماج ۽ ان جي ثقافت امر رهندا آهجن. ان ريت ڇٽي

سگهجي ٿو ته هر وڏو شاعر، ٻوليءَ سان گڏ وطن ۽ وطن واسطي پرجهلو هوندو آهي ۽ پنهنجي قومي سماج لاءِ امرتا جو پيغام ڏيندڙ پڻ هوندو آهي. اهي قومي سماج وڏا ڀاڳوندا هوندا آهن، جن کي هر سطح تي قدرت [سماجي هلچل ۽ ذهني مهي ولوڙ] ڀاران شاعر ملندا آهن، جيڪي هنن جي ڏکن ۽ سُکن جون ڳالهيون ڪندا آهن ۽ تمام وڏيون ڳالهيون [ترقي، تبديلي ۽ انقلاب جون ڳالهيون] آسان ۽ عام فهم لفظن ۾ ڪندا آهن. ان ريت اهي شاعر نه رڳو پنهنجي سماج جا ترجمان هوندا آهن، پر قومي آئيندي (Future) جا معمار پڻ هوندا آهن.

تت:

محمد خان مجيدي سنڌ جي لاڙ پٽ جو هڪ عاليشان ۽ اُتم فڪر رکندڙ جديد دؤر جو انسان هو. هن جي ڪلام ۾ ڳوڻاٽا منظر، ڳوڻن جا ڏُک، قومي هاڃان ۽ پيون انيڪ احساس جا عڪس سندس ڪلام ۾ جابجا ملن ٿا. ان جي ابتار هن مقالي ۾ مناسب نموني پيش ڪيل آهي. اڄ جي سنڌ ۽ سياڻي جي سنڌ ۾ سندس ڪلام وڏيڪ سچيتائي سان ماڻهن ۾ پنهنجو فڪر پکيڙيندو ۽ هڪ وڏي فڪري ڪينواس تي اندلٺي رنگ اوتيندو ويندو.

حوالا:

1. شمشير الحيدري: "سنڌي آزاد نظم جي اوسر"، حيدري انسٽيٽيوٽ لٽريچر ائنڊ آرٽس ڪراچي، سال 1987ع، ص 21
2. شمشير الحيدري: "سنڌي آزاد نظم جي اوسر"، حيدري انسٽيٽيوٽ لٽريچر ائنڊ آرٽس ڪراچي، سال 1987ع، ص 46
3. باغي حليم: "غزل" (اڻ ڇپيل) جو مطلع
4. مجيدي محمد خان: "مٽي منهنجي مٽي آهي"، ارشاد ساگر پبليڪيشن، سجاول، سال 2000ع، ص 379 ۽ 380
5. ساڳيو، ص 224
6. ساڳيو، ص 130-131
7. ساڳيو، ص 379
8. ساڳيو، ص381
9. مجيدي محمد خان: "جاري رهندي جنگ" (قلمي بياض) تان ورتل.
10. مجيدي محمد خان: "ڪچڻ پچڻ منهنجو بند" قلمي بياض تان ورتل.
11. مجيدي محمد خان: "مٽي منهنجي مٽي آهي"، ارشاد ساگر پبليڪيشن، سجاول، سال 2000ع، ص 106

12. ساڳيو، ص 118
13. ساڳيو، ص 39
14. ساڳيو، ص 166
15. ساڳيو، ص 205
16. آهوجا سڳن، مهاڳ "روشني چانورو" (نارائڻ شيام جي شاعريءَ جو مجموعو) بمبئي کهاٽي پبليڪيشن.
17. مجيدي محمد خان: "متي منهنجي متي آهي"، ارشاد ساگر پبليڪيشن، سجاول، سال 2000ع، ص 179
18. ساڳيو، ص 180-181
19. ساڳيو، ص 88-89
20. آڏواڻي ڪلياڻ: "شاهه جو رسالو" سُر ڪاموڏ، داستان پهريون، بيت 8.
21. مجيدي محمد خان: "متي منهنجي متي آهي"، ارشاد ساگر پبليڪيشن، سجاول، سال 2000ع، ص 79
22. مجيدي محمد خان: "جيئي جيئي شاهه پٽائي"، (قلمي بياض)، سال 1978ع
23. مجيدي محمد خان: "سادي ست ورهي تي پوي" (قلمي بياض) تان ورتل.
24. مجيدي محمد خان: "متي منهنجي متي آهي"، ارشاد ساگر پبليڪيشن، سجاول، سال 2000ع، ص 238
25. ساڳيو، ص 378
26. ساڳيو، ص 368
27. ساڳيو، ص 372
28. ساڳيو، ص 374
29. ساڳيو، ص 210
30. مجيدي محمد خان: "جيئي جيئي شاهه پٽائي" (قلمي بياض)، سال 1978ع
31. مجيدي محمد خان: "متي منهنجي متي آهي"، ارشاد ساگر پبليڪيشن، سجاول، سال 2000ع، ص 379
32. ساڳيو، ص 381
33. ساڳيو، ص 180
34. ساڳيو.
35. ساڳيو، ص 308
36. ساڳيو، ص 316.